

Низький рівень диференціації та індивідуалізації як одна з детермінант злочинності у виправних колоніях (кримінологічні аспекти)

Конопельський Віктор Ярославович – кандидат політичних наук, доцент, начальник кафедри кримінального права та кримінології Одеського державного університету внутрішніх справ

У статті здійснений кримінологічний аналіз (характеристика) однією з детермінант злочинності у виправних колоніях України, що пов'язана з неефективністю застосування на практиці принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі, а також розроблені науково обґрунтовані пропозиції по вирішенню існуючих проблем з означеної тематики дослідження.

Ключові слова: диференціація виконання покарань; індивідуалізація виконання покарань; кримінологічна характеристика; виправна колонія; засуджений до позбавлення волі; детермінанти злочинності.

В статье осуществлен криминологический анализ (характеристика) одной из детерминант преступности в исправительных колониях Украины, обусловленной неэффективным применением на практике принципа дифференциации и индивидуализации исполнения наказания в виде лишения свободы, а также разработаны научно обоснованные предложения по решению существующих проблем по обозначенной тематике исследования.

Ключевые слова: дифференциация исполнения наказаний; индивидуализация исполнения наказаний; криминологическая характеристика; исправительная колония; осужденный к лишению свободы; детерминанты преступности.

The article criminological analysis (characteristics), one of the determinants of crime in the penal colonies of Ukraine, which is related to the inefficiency of the

practical application of the principle of differentiation and individualization of punishment of imprisonment , and developed evidence-based proposals for resolving the current problems with the abovementioned topics research.

Keywords : differentiation of Corrections , individualization of Corrections ; criminological characteristics ; penal colony , was sentenced to imprisonment; determinant s of crime.

Постановка проблеми. Одним із завдань, що визначені в ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України, є запобігання нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. При цьому в законі чітких правових механізмів щодо вирішення зазначеної задачі не створено. Окремі елементи цієї проблеми виражаються через зміст певних інститутів кримінально-виконавчого законодавства, а саме: правовий статус засуджених (ст.ст. 9 КВК «Основні обов'язки засуджених»; ст. 107 КВК «Права і обов'язки засуджених до позбавлення волі»; ст. 10 КВК «Право засуджених на особисту безпеку»; ін.); основні засоби виправлення і ресоціалізації засуджених (ст. 6 КВК); принципи кримінально-виконавчого законодавства; виконання і відбування покарань; інші.

Такий безсистемний підхід формування норм, що пов'язані із запобіганням реалізації завдання по запобіганню злочинам в установах виконання покарань (УВП) України, привів до того, що щорічно як засудженими (до 400-х і більше), так і персоналом Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України (більше 10) вчиняються злочини, які пов'язані з порушенням встановленого порядку виконання та відбування покарання.

Як встановлено, однією з детермінант (від лат. *determinans* – той, що визначає, обмежує), що обумовлює злочинність та правопорушення в УВП, є неналежна ізоляція засуджених та інші прорахунки, які пов'язані з реалізацією на практиці принципа диференціації та індивідуалізації виконання покарань.

З огляду цього та виходячи із змісту означеної тематики, вибрана тема цієї статті є актуальною та такою, що представляє теоретико-прикладний характер.

Стан дослідження. Вивчення наукових праць з означеної проблематики показало, що над її вирішенням працюють такі науковці, як Г.А. Аванесов, І.Г. Богатирьов, Т.А. Денисова, О.М. Джужа, І.І. Карпець, О.Г. Колб, М.П. Мелентьев, В.О. Меркулова, О.О. Наташев, О.Л. Ременсов, А.Х. Степанюк, М.О. Стручков, Ю.М. Ткачевський, В.М. Трубников, Б.С. Утевський, І.В. Шмаров та ін.

Проте досі ні в Україні, ні за кордоном не розроблено концептуальних засад щодо правильного та ефективного застосування принципу диференціації та індивідуалізації покарань, що й виступило додатковим аргументом при виборі теми цієї статті.

Виклад основних положень. Як свідчить практика протидії злочинності як в Україні в цілому, так і в установах виконання покарань (далі – УВП), у контексті розробки науково обґрунтованих заходів у цьому напрямку досить важливим є з'ясування змісту кримінологічної характеристики зазначеного суспільно небезпечного явища.

Такий підхід, без сумніву, є необхідним та перспективним і при вирішенні проблем, пов'язаних із впливом диференціації та індивідуалізації на формування протиправної поведінки засуджених до позбавлення волі в Україні.

В науці під кримінологічною характеристикою розуміють стійкі відомості про рівень, структуру, динаміку та географію злочинних дій, а також про осіб, що їх вчиняють, тобто нові відомості про справжній стан явища, повні та точні знання про нього для ефективно й науково обґрунтованої боротьби з конкретними злочинами [1, с. 83]. При цьому, як вірно з цього приводу зауважив А.П. Закалюк, зазначені видові характеристики, кількісні (емпіричні) та якісні (узагальнені, у тому числі

понятійні та теоретичні) – становлять зміст кримінологічної характеристики певного виду злочинів [2, с. 5].

Отже, якщо за основу взяти ці та інші методологічні підходи, то під «кримінологічною характеристикою сучасного стану та тенденцій впливу диференціації та індивідуалізації на формування протиправної поведінки засуджених до позбавлення волі в Україні» варто розуміти відомості про стан злочинності та правопорушень, що вчиняються особами, які відбувають покарання у виправних колоніях, а також про їх структуру та динаміку, дані про особу злочинця, мотиви та цілі його злочинної діяльності у ході відбування покарання у виді позбавлення волі, що стала наслідком неефективного застосування даного принципу на практиці.

Таким чином, системоутворюючими ознаками, що складають зміст даного поняття, є:

1) відомості про стан злочинності та правопорушень в УВП.

Відповідно до Закону України « Про статистику» [3] та нормативно-правових актів Держкомітету України, що визначають форми державних статистичних звітів в ДКВС України, поряд зі звітом про злочинність в органах та УВП, складаються й інші звіти, які стосуються даного суспільно небезпечного явища, а саме: звіти про осіб, які вчинили злочини у ході відбування покарань; звіти про розгляд заяв і повідомлень про злочини та кримінальні проступки; звіти про результати боротьби з організованими групами; т.ін. [4]. Щодо відомостей про стан правопорушень, то відповідні форми звітів затверджуються ДПтС України та публікуються в інформаційних бюлетенях даного центрального органу державної виконавчої влади у сфері виконання покарань [5];

2) особи, які відбувають покарання у виправних колоніях.

До таких осіб, відповідно до вимог ч. 2 ст. 43 КПК України, відносяться засуджені, тобто обвинувачені, обвинувальний вирок суду щодо яких набрав законної сили [6, с. 152-153]. За загальним визначенням у КПК правилом моментом набрання законної сили вирок суду вважається

закінчення строку оскарження в апеляційному порядку судового рішення, яке було ухвалене судом першої інстанції і не набрало законної сили. Згідно вимог п. 1 ч. 2 ст. 395 КПК, апеляційна скарга на вирок суду може бути подана протягом тридцяти днів з дня її проголошення.

Вступ вироку в силу є підставою для виконання і відбування визначеного вироком суду покарання (ст. 4 КВК України) у визначених законом органах і установах виконання покарань [7, с. 17-18].

Як це витікає зі змісту ч. 2 ст. 11 КВК, до УВП відносяться: арештні доми, кримінально-виконавчі установи, спеціальні виховні установи (виховні колонії) (ч. 2 ст. 11 КВК). У свою чергу, кримінально-виконавчі установи поділяються на кримінально-виконавчі установи відкритого типу (виправні центри) і кримінально-виконавчі установи закритого типу (виправні колонії) (ч. 3 ст. 11 КВК).

Згідно встановлених у КВК загальних положень виконання покарання у виді позбавлення волі (ст.ст. 86-93), покарання у виді позбавлення волі виконується у виправних і виховних колоніях. Саме про зазначені УВП й ведеться мова як в цілому в цій роботі, так і в понятті кримінологічної характеристики впливу диференціації та індивідуалізації на формування протиправної поведінки засуджених до позбавлення волі;

3) структура та динаміка злочинів і правопорушень, що вчиняють засуджені у виправних і виховних колоніях.

В науці, зокрема кримінології, структура злочинів визначається співвідношенням у злочинності видів (груп) злочинів, які класифікуються за кримінально-правовими чи кримінологічними підставами [8, с. 28]. При цьому показники злочинності дають якісно-кількісну характеристику суспільної небезпеки злочинності, її особливостей, істотних для організації протидії (запобігання, профілактики, попередження тощо) і диференціації практики застосування кримінально-правових заходів.

Загально визнаними в кримінології є наступні основні показники структури злочинності, що застосовані при аналізі злочинності в УВП:

- співвідношення видів злочинів за їхньою класифікацією, відповідно до Особливої частини КК;
- питома вага найбільш розповсюджених злочинів;
- співвідношення видів злочинів за домінуючою мотиваційною спрямованістю (насильницькі; корисливі; корисливо-насильницькі; необережні);
- питома вага злочинності неповнолітніх;
- питома вага групової злочинності, а всередині її – організованої;
- питома вага рецидиву;
- «географія» злочинності, тобто її розподіл за регіонами залежно від адміністративно-територіального поділу;
- питома вага злочинів, пов'язаних із незаконним обігом зброї;
- питома вага злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів психотропних речовин їх аналогів або прекурсорів;
- «вуличні» злочини;
- транснаціональні злочини [9, с. 43-46].

У свою чергу, динаміка злочинності – це показник, який відображає зміну її рівня і структури протягом того чи іншого тимчасового періоду (рік, три, п'ять, десять років і т.д.) [8, с. 29]. Як свідчить практика, у тому числі протидії злочинності в УВП, на динаміку злочинності як соціально-правового явища мають вплив дві групи факторів: 1) причини і умови злочинності, демографічна структура засуджених до позбавлення волі та інші соціальні процеси і явища, що впливають на злочинність; 2) зміни у законі про кримінальну відповідальність, які розширюють або звужують сферу злочинного і кримінального, що впливають на класифікацію і кваліфікацію злочинів [10, с. 169-176];

4) мотиви та цілі злочинної діяльності.

Під мотивом вчинення злочину розуміють усвідомлену спонуку особи, яка викликала у неї намір вчиняти злочин [11, с. 39].

Цілі (мета) злочину – це певне уявлення особи про бажаний наслідок його суспільно небезпечного діяння [12, с. 82];

5) злочинна діяльність мала місце у ході відбування покарання у виді позбавлення волі.

Під відбуванням покарання в науці та на практиці розуміють забезпечений державним примусом правовий статус засудженого, що настає після того, як обвинувальний вирок набрав законної сили, і полягає у підпорядкуванні поведінки засудженого обмеженням прав та свобод, передбачених у КК України відповідними покараннями [13, с. 7];

б) злочинна діяльність детермінована низьким рівнем диференціації та індивідуалізації виконання покарання.

Детермінація (лат. *vetermination* – визначення) – це встановлення причин виникнення, прояву чого-небудь [14, с. 190].

Такою є в цілому кримінологічна характеристика сучасного стану та тенденцій впливу диференціації та індивідуалізації на формування протиправної поведінки засуджених до позбавлення волі в Україні, виходячи із змісту системоутворюючих ознак, наявність яких є обов'язковою при визначенні даного поняття. При цьому, якщо взяти 2013 рік, як звітний, у якому зміни за весь період вираховуються в одному темпі за рік щодо базисного періоду [10, с. 170], а також врахувати те, що практично щорічно показники злочинності та правопорушень, які вчиняються засудженими в УВП закритого типу, є однаковими у кількісному та якісному вимірах [15, с. 174-182], то кримінологічну характеристику впливу диференціації та індивідуалізації на формування протиправної поведінки засуджених можна представити наступним чином.

Станом на 01.11.2013 року в УВП і СІЗО ДКВС України було зареєстровано 428 (за цей самий період у 2012 р. 508) (зниження рівня на 15,7%) злочинів, у тому числі: 8 втеч з дільниць соціальної реабілітації УВП та 3 – з СІЗО, а також замах на втечу з виправної колонії з використанням гелікоптера (у 2012 р. – 5 втеч); 137 випадків злісної непокори вимогам

адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК) (у 2012 р. – 188); 3 (у 2012 р. – 4) факти виготовлення холодної зброї; 141 (у 2012 р. – 163) злочин у сфері незаконного обігу наркотиків; ін. [16, с. 8].

Із загальної кількості порушених у 2013 році кримінальних проваджень:

- 34 або 8% – були порушені у виправних колоніях максимального рівня безпеки; рівень злочинності у розрахунку на 1 тис. засуджених становив 5,02;

- 222 або 47% – у виправних колоніях середнього рівня безпеки (рівень злочинності становив 2,41);

- 31 (7,1%) – у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання (рівень злочинності становив 2,74);

- 10 (1,9%) – у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання (рівень злочинності становив 2,4);

- 94 (2,3%) – у виправних центрах (рівень злочинності становив 19,8);

- інші – у СІЗО (рівень злочинності становив менше 0,5%).

74% злочинів вчинено засудженими у житлових зонах УВП; 16% – у виробничих зонах і на контрагентських об'єктах; 10% – у ДІЗО або ПКТ.

У структурі злочинності в УВП пальму першої утримують такі злочини, як злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань (43%) та злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх прекурсорів і аналогів (51%).

Як встановлено у ході даного дослідження, динаміка злочинності в УВП не має чітко виражених тенденцій до зменшення чи росту, проте прямо кореспондується з аналогічними показниками злочинності в Україні, що є одним підтвердженням діалектичного зв'язку загальної та видової, у тому числі особливої (саме до такої і належить злочинність в УВП) злочинності в Україні [10, с. 219] та впливу на її формування принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання. Зокрема, як дослідив О.Г. Кулик, для

динаміки зареєстрованої злочинності в Україні у 1993-2009 р.р. були характерні два основних періоди.

Протягом першого періоду (1993-1995 р.р.) в Україні мало місце суттєве збільшення кількості зареєстрованих злочинів.

Другий період (1996-2009 р.р.) вирізнявся тенденцією до переважного зниження кількості зареєстрованих злочинів, що відбувалося нерівномірно [17, с. 37-38].

У сучасних умовах (умовно можна назвати третім періодом динаміки розвитку злочинності (2010-2013 р.р.) зазначені тенденції другого періоду суттєво не змінилися [18, с. 15].

Аналогічні коливання, що були також співвідносними зі змінами динаміки злочинності в цілому в Україні, спостерігались і в динаміці злочинності в УВП [19, с. 171-184]. Так, якщо у 1995 р. в УВП було зареєстровано 517 злочинів, вчинених засудженими, що на 16% менше ніж у 1994 р. [20, с. 12], то у 1999 р. – 429 злочинів або на 5,93% більше у порівнянні з 1998 роком [21, с. 11].

У третьому періоді (2000-2013 р.р) тенденції злочинності в УВП суттєво не змінилися. Зокрема, якщо у 2006 р. щодо засуджених в УВП було порушено 411 кримінальних справ, то у 2007 р. – 487 [22, с. 1]; у 2008 р. – 536 [23, с. 1]; у 2009 р. – 422; у 2010 р. – 404 [24, с. 3]; у 2011 р. – 465 [25, с. 3]; у 2012 р. – 508; у 2013 р. – 428 [16, с. 8].

У 2013 р. 2% засуджених, які вчинили злочини у ході відбування покарання у виді позбавлення волі, перебували на профілактичних обліках УВП, що, з одного боку, свідчить про наявність недоліків і прорахунків в діяльності, пов'язаній із запобіганням злочинам, у тому числі методами, засобами і силами ОРД, а з іншого боку, – про прояв таким чином з боку засуджених протидії персоналу виправних і виховних колоній, а також про низький рівень диференціації та індивідуалізації виконання даного покарання.

Одним із підтверджень даного висновку є той факт, що аналогічні прояви мали місце і в попередні роки, коли особи, які перебували на профілактичних обліках, вчиняли злочини в УВП. Так, у 1999 році у 144 випадках злочини в УВП були вчинені засудженими, які перебували на профілактичних обліках [26, с. 13], а у 2009 р. кількість таких осіб складала 122 засуджених, у 2010 – 119 осіб [24, с. 5]; у 2011 р. – 96 осіб; у 2012 р. – 111 осіб [27, с. 4].

Не зменшується щорічно, що є додатковим аргументом діалектичного зв'язку злочинності в УВП та принципу диференціації та індивідуалізації, й кількість засуджених, які відповідно до вимог п. 57 ПВР УВП беруться на профілактичний облік в УВП. Так, якщо у 2007 р. на профілактичних обліках УВП перебувало майже 9 тис. засуджених, що складало 7,5% від загальної кількості засуджених, у т.ч.: схильних до втечі – 827 осіб; нападу на персонал ДКВС України – 187 осіб; захоплення заручників – 41 особа; ін. [22, с. 2], то у 2008 р. – 8 тисяч засуджених або 6,9% від загальної чисельності, у тому числі понад 4 тис. злісних порушників встановленого порядку відбування покарання (ст. 133 КВК України) [23, с. 2]; у 2009 р. – більше 9 тис. засуджених, 4,3 тис. з яких – це злісні порушники режиму; у 2010 р. – майже 9 тис. засуджених, 4,2 тис. з яких відносились до злісних порушників [24, с. 5]. У 2011-2013 р.р. зазначені показники суттєво не змінилися.

Таким чином, проведений кримінологічний аналіз дає підстави стверджувати про нерозривний зв'язок та вплив принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань на стан і тенденції розвитку злочинності у виправних колоніях.

Список використаних джерел (посилань):

1. Василевич В. Поняття кримінологічної характеристики насильницьких злочинів // Право України. – 1997. – № 12. – С. 82-84.
2. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3-х кн. – К.: Видавничий Дім „Ін Юре”, 2007. – Кн. 2:

Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – 712 с.

3. Про статистику: Закон України від 17.09.1992 р. № 2614-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 43. – Ст. 608.

4. Офіційний сайт Державної пенітенціарної служби України // <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/index>.

5. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2012 році. – К.: ДПтС України, 2012. – Кн. 1. – 65 с.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т.1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х.: Право, 2012. – 768 с.

7. Кримінально-виконавчий кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. В. Коваленка, А. Х. Степанюка. – К. : Атіка, 2012. – 492 с.

8. Кримінологія : [навч. посіб.] / [О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб, та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі. – К. : Атіка, 2009. – 312 с.

9. Кримінологія : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / за заг. ред. О. М. Джужі. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 414 с.

10. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3-х кн. – К.: Видавничий Дім „Ін Юре“, 2007. – Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 424 с.

11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – [4-те вид., переробл. та допов.] / за заг. ред. С. С. Яценко. – К. : А.С.К., 2006. – 848 с.

12. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х.: Право, 2013. – Т.1: Загальна частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. – 2013. – 376 с.

13. Кримінально-виконавче право : підруч. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / за ред. А. Х. Степанюка. – Х. : Право, 2006. – 256 с.
14. Булыко А.Н. Большой словарь иностранных слов 35 тысяч слов. – Изд. 3-е, испр., перераб. – М.: Мартин, 2010. – 704 с.
15. Запобігання злочинам в установах виконання покарань: Навч. посібник / О.М. Джужа, В.В. Василевич, О.Г. Колб та ін.; за заг. ред. д.ю.н., професора О.М. Джужи. – Луцьк: ПП Іванюк В.П., 2010. – 244 с.
16. Про стан додержання законності при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян // Інформаційно-аналітичний бюлетень. – К.: Ген. прокур. України, 2013. – 21 с.
17. Кулик О.Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання: монографія. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – 288 с.
18. Кулик О.Г. Злочинність в Україні на початку ХХІ століття: монографія / О.Г. Кулик. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 272 с.
19. Політова А.С. Злочинність засуджених в установах виконання покарань // Державна пенітенціарна служба України: історія, сьогодення та перспективи розвитку у світлі міжнародних стандартів та Концепції державної політики у сфері реформування Державної Кримінально-виконавчої служби України: матеріали міжн. наук.-практ. конф. (Київ, 28-29 березня 2013 р.) – К.: ДПтС України, 2013. – С. 379-382.
20. Оперативно-службова і виробничо-господарська діяльність установ кримінально-виконавчої системи у 1995 р. // Інформаційний бюлетень. – К.: ГУВП МВС України, 1996. – № 16. – 98 с.
21. Оперативно-службова і виробничо-господарська діяльність установ кримінально-виконавчої системи у 1999 р. // Інформаційний бюлетень. – К.: ДДУПВП, 2000. – 84 с.

22. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виховних установ у 2007 році: Інформаційний бюлетень. – К.: ДДУПВП, 2008. – 53 с.

23. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2008 році: Інформ. бюлетень. – К.: Державний департамент України з питань виконання покарань, 2009. – Кн. 2. – 56 с.

24. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2010 році // Інформаційний бюлетень. – К.: Держ. пенітенціарна служба України, 2011. – Кн. 1. – 58 с.

25. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2011 році // Інформаційний бюлетень. – К.: Держ. Пенітенціарна служба України, 2011. – Кн. 1. – 58 с.

26. Оперативно-службова і виробничо-господарська діяльність установ кримінально-виконавчої системи у 1999 р. // Інформаційний бюлетень. – К.: ДДУПВП, 2000. – 84 с.

27. Кирилюк В.А. Слідчий ізолятор як суб'єкт виконання попереднього ув'язнення та кримінального покарання у виді позбавлення волі: автореф. дис... кан. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ. – К., 2011. – 18 с.